

Margit *Vendégek a kertben* c. elbeszélése lehet arra a típusra a példa, melyben az asszociációk, az észrevételek nem az elbeszélő megnyilvánulásai. Sajátos elbeszélő szituáció figyelhető meg Boldizsár Iván: *Éjszaka, autóban*, Sándor Iván: *Közben*, Sőtér István: *Rózsaszín és kék*, valamint Thury Zsuzsa: *Félek* c. művében, melyekben az elbeszélő két sík metszéspontján áll, saját adott helyzetének és emlékeinek, asszociációinak találkozáspontjában. Az egységes szűzsét és a nyomon következő cselekményszálat számolja fel Esterházy Péter *A fogadós naplójában*. Másutt a vissza-visszatérő kijelentések, képsorok motívumokká, motívumkörökké rendeződnek, melyekben a fokozatosan kibomló narratív szöveg ír körül más-más oldalról láttatva, a jelentésköröket szűkítve vagy tágítva (Csaplár Vilmos: *Az atya katona képében megjelenik*). Találunk a kötetben olyan műveket, melyek beszédformája egyes szám első személyű, de a narrátor nem részese az elbeszélésnek, mégha ezen belül kerül is, mégha aktívan részt is vesz az eseményekben, csak passzív, megfigyelő vagy közvetítő magatartás jellemzi (Császár István: *Gyilokejáró*, Szász Imre: *Sümege, régi kikötőnk*). Az elbeszéléseket a látszólagos formai egyarcúság ellenére belső változatosság jellemzi.

Az elbeszélések témái a hétköznapok vagy a hétköznapok csodái. Sajátos mozzanat, hogy az írók közül többen megkerülhetetlennek érzik az 50-es éveket, a személyi kultusz időszakát, melyről szólva nem csak a kispolgárt tűzik tollhegyre, hanem mindazt, ami a korszakot a magyar társadalomban meghatározta, jellemezte. Néhányan a régmúltból merítik tárgyukat (inkvizíció). A századforduló, az első és második világháború emberének életét dokumentum jellegű írások idézik (Pályi: *Másutt*, Sükösd Mihály: *Kemény Zsigmond levelet ír a császár és királynak*).

Külön sajtáságként említhető, hogy a kötetben olyan elbeszélések kaptak helyet, melyek szerzői kerülnek a hagyományos formanyelvi megoldásokat, szívesen élnek a kihagyásos módszer azon megnyilvánulásával, amely az olvasó aktív hozzáállását kívánja. A hagyományos formával, megoldásokkal való szakítás a *Körkép 84* legegységesebb ismérve, s mint ilyen a magyar elbeszélésirodalom további alakulásának is ez lehet az irányadója.

POZSVAI Györgyi

AZONOSSÁGTUDAT ÉS CSELEKVÉS

Hankiss Ágnes: *Kötéltánc*. (A társadalmi azonosságtudat válsága) Magvető Kiadó, Budapest, 1984

Martinovics Ignác, Karády Katalin, Bethlen Gábor, Nyikita Mihalkov: a „jakobinus”, az énekesnő, a „reálpolitikus”, a filmrendező... Hankiss Ágnes *Kötéltánc* c. tanulmánykötetében egymás mellé kerül e négy ismert,

de szerepét, jelentőségét tekintve igencsak különböző, közel se azonos „fajsúlyú” személyiség. A szerző hite szerint ugyanis a lényeges összefüggések nem föltétlenül csakis nagy, és fontos dolgokban ragadhatók meg: „Gyakran épp a mikrojelenségek, a jelentéktelennek látszó dolgok... mutatják meg a legnagyobb érvénnyel az emberek alapvető életérzéseit, vágyait és feszültségeit.” Hankiss Ágneszt könyvének mind a hat tanulmányában lényegében azonos probléma foglalkoztatja: a társadalmi azonosságtudat és a társadalmi cselekvés lehetősége, illetve lehetetlensége — és az ebből származó konfliktusok. Így kerül egymás mellé történelmi személyiség és falmrendező, ünnepektől díva és „vértanú”. „A téma nem allegorikus” — jelenti ki a szerző a Martinovics tanulmányban, s ezt a többi írásról is elmondhatjuk. Hankiss Ágnes valóban arról ír, amit témául megjelöl, de azzal a lényeges jelentéstöbblettel, amelyet a Martinovics tanulmányban is megfogalmaz: „Martinovics életének és sorskonfliktusának megvan a maga aktualitása, minthogy meglehetősen hasonlít a Martinovics-típusú mai értelmiségi élethelyzetére és sorskonfliktusára bárhol a világon.” A témák aktualitása az évszázados történelmi távlatok ellenére is vitathatatlan, s ez az, ami izgalmassá és érdekessé teszi a kötetet. Bravúros mutatóvány ez is (ha úgy tetszik: kötél tánc): egyrészt megmaradni a választott téma tárgy körében, ugyanakkor azonban a történelmi szituációk számos fordulata után felismerni a módosult formákban létező analógiás helyzeteket.

Hankiss Ágnes a szociálpszichológusként vizsgálja a jelenségeket: a Martinovics-tanulmányban a sorskonfliktust, a Karády-tanulmányban a társadalmi azonosság válságát, a Bethlenről szóló írásban a politikus személyiség dilemmáját, és így tovább. „A feldolgozásmód nem történelmi, hanem lélektani... A tények és élethelyzetek... valóságosak, az értelmezések azonban önkényesek... csupán lélektanilag valószínűsíthetők.” — írja a Bethlen-tanulmányban. A szerző nem törekszik újabb kutatási eredmények felvonulására, hanem a meglevő tényanyag, „másodlagos elemzésével”, a már rendelkezésre álló szövegek „újraolvasásával” igyekszik megtalálni azt a sajátosságot, ami a választott témát, az egyéni konfliktust tipikus jelenséggé emeli.

Mindezekon túlmenően azonban Hankiss Ágnes nézőpontja hangsúlyozottan értelmiségi. A társadalmi azonosságtudat válságáról szólva, az autentikus lét hiányát fájlatva, a társadalmi cselekvés problematikáját feszegetve tulajdonképpen az értelmiségi szerepének és társadalmi kifizetési lehetőségeinek korlátozottsága miatt aggódik. Különösen kifejezésre jut ez a Martinovics-tanulmányban, melyben a „tehetséges, ambiciózus és öntörvényű” ember képességei által predesztinált cselekvő pozícióba kerülésének akadályait vizsgálva figyelemreméltó észrevételeket tesz a hatalom „természetrájáról”: „a konszolidált társadalomban a veszélyesnek minősülő személlyel szemben megnyilvánuló ellenállásnak épp az a fő jellemvonása, hogy cseppet sem erőszakos... Nem fosztja meg a másikat

alapvető létfeltételeitől, ... csupán gondosan távol tartja a tevékenységek, énmegvalósító lehetőségek bizonyos körétől." A szerző Martinovicst az „öntörvényű értelmiségi” típusának láttatja, és hipotézise szerint az ilyen alkotó értelmiségi jellemző tulajdonsága, hogy „semmiképpen sem lehet meg politikai-közéleti szerep nélkül” és „semmilyen politikai-közéleti szereppel nem tud másként azonosulni, mint a maga öntörvényű és belülről vezérelt módján”. „Kívül maradni és belülről kerülni egyszerre — minden elkötelezett, de öntörvényű értelmiségi örök vágya” — vallja a szerző. S ebből a prekonceptióból — mellyel lehet egyetérteni vagy vitatkozni — szükségszerűen eleve megoldhatatlan konfliktusok következnek: történelmi szituációtól függően tragédiák (Martinovics), ironikus rezignáció, nosztalgia, vallásos hit (Nyikita Mihalkov filmjei), de az ellentmondásoktól nem mentes az ún. politikus személyiség élete sem (Bethlen). Hankiss Ágnes — az értelmiségi lét „szemléleti prizmáján keresztül nézve a világot” — szükségszerűnek tartja az „öntörvényű értelmiségi” konfliktus magatartását a mindenkori társadalmi viszonyok közepette.

Mindezek a gondolatok a lélektani beleélés során, a más tanulmányokban felvetett problémák pedig elméleti megközelítés útján bontakoznak ki. Így a kötet bevezető tanulmányában, *A nem autentikus létben* a szerző a „hibás társadalmi mechanizmusokról” szól, amelyek a „kétértékű társadalmi szituációkban” megfosztják az embereket az „autentikus cselekvés” lehetőségeitől. A gondolatmenet nem konkretizálható, a bevezetett neologizmusok (pl. „kétértékű társadalmi szituáció”) feltehetőleg éppen ezt a célt szolgálják. Újszerű észrevételeit azonban ez a spekulatív megközelítés sem rejti el. Többek között érdemes figyelni a közösség ügyéért való fáradozás és az egyéni érvényesülés egybeesésének, valamint a kimagasló teljesítmények megítélésében a környezeti körülmények szerepének fontosságára. Figyelemreméltó észrevétel az is, hogy a „hibás társadalmi mechanizmusok” (torzult hatalmi viszonyok?) is ellátják az egyént rendfokozattal, presztízzsel, társadalmi szereppel, de mindezek csak imitálják az ún. „autentikus létet”, annak lényegi tartalma nélkül. *Szemantikai csapdák* c. írásában ugyancsak érdekesítő gondolatot fejteget: nem véletlen, hogy a rádióbeszélgetésekben gyakran „üresjárat” foglalja el az érdemi információk helyét, hiszen minden beszélgetés fővonalát tekintve arra irányul, hogy „kifejezze, megerősítse, vagy igazolja a tömegkommunikációs intézmény legitim mondanivalóját az adott témával kapcsolatban.” Nem csoda hát, ha az információcsere helyett riporter és riportalany a legkisebb feszültséggel járó „mellébeszélést” választja, azaz beszél a „kommunikációs csapdába”.

A *Kötéltánc* c. kötet feltehetően legnagyobb népszerűsége számot tartó írása a „letűnt korszak kétes tehetségu szanzonekesnőjéről”, Karády Katalinról, kérdésfeltevésénél, megközelítésmódjánál fogva harmonikusan illeszkedik a többi tanulmányhoz. Karády Katalin lemezének hihetetlen népszerűsége 1979/80-ban — néhány hónap alatt négyszázezer lemez fo-

gyott el —, s az énekesnő személyét fedő homály és tisztázatlanság alkalom Hankiss Ágnesnek, hogy e meglepő jelenséget vizsgálva — és nem az énekesnő körüli homályt oszlatva — e társadalmi méretű nosztalgiahullám mélyére nézzen, mivel — mint írja — ezek a jelenségek „mindig jóval többet mondhatnak el egy társadalom jelenbeli feszültségeiről, közérzetéről, értéktörekvéseiről, mint a múltnak arról a darabjáról, amely tulajdonképpeni tárgyuk.” A szerző különböző értelmezési kísérletek után a társadalmi azonosságtudat válságaként fellépő apolitikus magatartásban találja meg e zavarbaejtő jelenség magyarázatát.

„Mit tegyek, hogy ne kövessenek az értelmetlen évek és tettek” — idézi Hankiss Ágnes könyvének befejező soraiban az egyik Mihalkov filmhős szavait. Ez a gondolat foglalkoztatja és permanensen nyugtalanítja korunk emberét, s erre a kérdésre próbál választ keresni a maga számára is a szerző. Mindenekelőtt azzal, hogy hiteles problémákat él meg, és lényeges összefüggések felismerésére hívják fel a figyelmet. Választott módszere szerint azonban az egyéni életszerveződés és a társadalmi, környezeti viszonyok kapcsolatának tisztázása során túlsúlyba kerül a spekuláció, s így könyvének végkicsengése valamelyest elbizonytalaníthat bennünket. Mert aligha hihetjük igazán, hogy pusztán spekulációval közelebb kerülnek hozzánk az „értelmes” évek és tettek.

HÓDI Éva

A NÉPEK MESÉI SOROZAT KÉT ÚJABB KÖNYVÉRŐL

Fukar Marok lakomája. Észak-Amerika nyugati partvidékének indián mítoszai és meséi. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983

A Népek meséi sorozatban megjelent *Fukar Marok lakomája* című kötet az észak-amerikai őslakosság legösszetettebb kultúrájú népcsoportjának, a „totemoszlop-faragó” indiánok folklórájából ad ízelítőt Ignác Rózsa fordításában.

A régészeti leletek szerint a partvidék benépesülése már az i. e. III. évezredtől nyomon követhető. A vidék törzseinek eredetét illetően megoszlanak a vélemények, de akár honnan is érkeztek oda, egy bizonyos: Amerika felfedezése és a partvidék gyarmatosítása előtt valamennyi indián törzs létfenntartását a halászat, a tengeri vadászat határozta meg évszázadokon keresztül.

Minden törzsben szigorú munkamegosztás alakult ki a nemek között, ami döntően befolyásolta kultúrájukat. A halászat, vadászat, a fa- és csontmegmunkálás, a házépítés férfimunka, míg a halászszákmány feldolgozása, a gyűjtögetés, a főzés, szövés és a ruházat elkészítése a nők feladata volt. A férfiak rendkívüli ügyességet értek el a fa megmunkálásá-